

СПОНУКАЛЬНА КОНСТРУКЦІЯ – ПРАГМАТИЧНА ЧАСТИНА ДІАЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ У статті розглядається інтерпретація ефективності використання мовного вияву для впливу на поведінку співбесідника з точки зору прагматики мовленнєвого акту.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

48

Ключові слова: лінгвістична прагматика, стосунки комунікантів, перлокутивний акт, семантика спонукальних конструкцій. The article deals with the interpretation of the language demonstration using effectiveness for the impact as to the interlocutor's behavior from the point of view of the pragmatism of the linguistic act. Key words: linguistic pragmatism, relations of the communicants, perlocutive act, semantics of the stimulating constructions.

Виділення лінгвістичної прагматики в особливу галузь лінгвістики зумовлено передусім тим, що прагматику цікавлять не конвенції мови (граматичний об'єкт дослідження), а конвенції вживання висловлювань. Прагматика мовленнєвого акту інтерпретує наміри мовця, розглядаючи ефективність використання мовного вияву для впливу на поведінку співбесідника. Прагматичний підхід до вивчення комунікативних одиниць дозволяє звернутись і до питання про непрямі спонукальні мовленнєві акти, розкрити їх сутність та функціонування. Факти частотності використання спонукальних мовленнєвих актів з метою регулювання міжособистісних відношень у суспільстві, лінгвістична логіка, з якої вийшла теорія мовленнєвих актів (при їх видовому розмаїтті) та розмаїтті їх формального втілення (відповідно до класу речень продовжують викликати зацікавленість передусім механізмами, правилами логічного конструювання, породження висловлювань, які застосовує мовець) і, відповідно, – механізми та правила інтерпретації висловлювань, які застосовує слухач. У фокусі зацікавленостей лінгвістичної прагматики – не тільки стосунки комунікантів – мовця і слухача – до мовленнєвого витвору, але й один до одного, до ситуації мовленнєвого спілкування, до зовнішнього світу. Перед лінгвістичною граматикою стоїть завдання виробити єдину теорію інтерпретації мовленнєвих витворів (висловлювань) у певних комунікативних аспектах. Сьогодні стоїть завдання встановити тенденції та закономірності, що діють у сфері спонукання непрямым способом, у тому числі визначення конвенціалізованих для української мови типів питальних і стверджувальних висловлювань, які виражають спонукання та створюють своєрідний кодекс спонукального спілкування. Головне у мовленнєвій поведінці – вдалий вибір спонукального варіанта в процесі здійснення мовленнєвого контакту для досягнення комунікативного співробітництва. Вибір соціально коректного спонукального висловлювання з наявного репертуару різноманітних засобів вираження спонукання передбачає подальший розвиток спонукального спілкування. Дійсно, процес спілкування ускладнюється без вибору такої авторської тактики, яка передбачала б інтереси слухача і власні інтереси мовця (хоча розділення цих зацікавленостей умовне, оскільки вони єдині у бажанні успішного роду комунікації). Зацікавленість слухача полягає в тому, щоб йому була запропонована інформація, яка відповідає його запитам і можливостям, та не було нанесено будь-якої комунікативної образи. У процесі

спілкування спонукаючий розпоряджається різними мовленнєвими засобами для вираження власної інтенції. Крім того, до спонукаючого є багато вимог, у межах яких він зобов'язаний висловлювати своє спонукальне висловлювання. Гармонійне і коректне поєднання вибору мовних засобів вираження певного спонукання і дотримання узувальних вимог (згідно поведінки) і називається вдалим спонукальним мовленнєвим актом, який впливає на поведінку адресата, здійсненню перлокутивного акту та спонукає до комунікативної співпраці [11, с. 80]. Мовець мусить проявити у своєму спонуканні певний рівень володіння узусом. Будь-який відступ від узуса може завдати шкоди комунікативній співпраці або ж призвести до цілковитого порушення мовленнєвого контакту. Можна з упевненістю констатувати вимоги з метою визначення сприятливих умов здійснення та підтримки мовленнєвого контакту. Правила спонукального мовлення полягають у своєрідних передбаченнях та заборонах.

Розділ I. Актуальні проблеми граматики

49

1. Спонукаати відповідно до стосунків зі співбесідником. Соціальні ролі партнерів спонукального акту та їх стосунки визначають характер міжособистісної комунікації та загальну тональність спілкування. В залежності від симетричності / асиметричності соціальних ролей комунікантів у конкретній ситуації спілкування вибираємо «Ти» чи «Ви» – форма адресації. Вживання будь-якого займенника, а тим паче перехід у спілкуванні з одного займенника на інший – важливі чинники у сфері методики стосунків та процесу мовленнєвої взаємодії. 2. Сформулювати мовленнєве спонукання таким інформативним способом, щоб не було двозначності або непорозуміння в адресата (потенційного виконавця). У процесі комунікативного співробітництва, спонукання, висловлене адресатом, може викликати у слухача невідповідну мовленнєву реакцію, яка полягає у питанні виконання. Наприклад: – Відійди, – сумно сказала Елька. – Тобто, що значить «відійти»? – Угу, кажи... – Про що? – Як жила. Що було? [4, с. 190]. У поданих прикладах репліки з'ясування мотивовані неточністю та неповнотою формулювання мовленнєвого спонукання у попередній репліці. Ця думка утверджує позицію щодо діалогічного спілкування, в якому цитатні питання та питання з'ясування – це вимога до мовця продовжити, доповнити, уточнити, пояснити, інтерпретувати, довести до логічного завершення репліку або висловлювання [7, с. 307]. Взаємодія звертання з авторською інтенцією у діалозі величезна. У деяких випадках, звертання, як компонент спонукальної конструкції, виступає у якості індикатора або ж орієнтиру для визначення інтенції мовця і, відповідно, приналежності спонукальної конструкції до тієї чи іншої ситуативно-тематичної групи [8, с. 176]. В одних випадках, звертання пом'якшує категоричність спонукання і наближає його до поради, прохання або умовляння; в інших випадках, воно є засобом більш жорсткої інтенції мовця, наприклад, виражаючи наказ, вимогу. Виникає бажання до самої спонукальної конструкції додати додаткові мовленнєві засоби (наприклад: мотивацію або ж інші пояснювальні одиниці) для досягнення «повного» (інформативного та впливаючого) акту спонукання [6, с. 238]. З одного боку, додаткові мовленнєві засоби, які додаються до самого спонукання, видаються у надлишку та неекономними на рівні однієї діалогічної репліки, однак з іншої точки зору, вони є більш економними і впливовими на рівні цілого діалогу [5, с. 30]. Крім того, коли мовець дає підстави, які мотивують виникнення спонукання, безпосередньо

підвищується потенціальність виконання дії адресатом. Інакше, висловлювання мотивації забезпечує успішність функціонування мовленнєвого акту спонукання. До того ж мовець може пропонувати вхідні висловлювання, які слугують засобом підготовки слухача до наступного спонукання. «У мене до Вас прохання»; «хочу дати Вам пораду»; «ось що хочу Вам запропонувати» – такі вхідні висловлювання мають контактовстановлюючу функцію та створюють своєрідний шлях до адресата, підготувавши його сприймати мовленнєве спонукання та адекватно реагувати на це спонукання. Наприклад: Не обезволь мене, високе слово, / І не знесиль мене, високий крик. / Чи не дарма навчився чоловік / Благословенної людської мови? [10, с. 172]. Варто нагадати, що у багатьох випадках через неінформативність та неточність формулювання спонукання мовленнєвий контакт може бути перерваний. Мовець не повинен використовувати невідомі для слухача мовні засоби, а повинен сформулювати спонукання, відповідно до норм мовленнєвої поведінки, дотримуючись узусу та категорії ввічливості. Мовець також зобов'язаний спонукати до дії найбільш зацікавленого у її виконанні адресата. По-іншому: необхідно направити спонукання до бажаного адресата з метою не порушення комунікативного співробітництва або втручання з боку адресатів –

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

50

спостерігачів. Мовець не повинен спонукати адресата до дії, яка уже виконується, або стану, в якому він знаходиться, щоб уникнути реплік-повторів з боку адресата, з метою економії мовних засобів. Спонукання не повинне йти врозріз із життєвою логікою комунікантів. Наприклад: – Стій біля вікна. – А я і стою. – Не хвилюйся ти так сильно. – А я і не хвилююсь [3, с. 257]. Несвоєчасне спонукання до дії часом виявляється беззмистовим і нікчемним (не досягається перлокутивний ефект). Краще, коли до спонукального акту додається мотивація, оскільки підвищується вплив на співрозмовника, і, відповідно, зростає потенціал виконання дії: Коли важко – думаймо про майбутнє / І тоді – чіткіше вловити орієнтири в сучасності [10, с. 235]. Спонукати певного адресата, здатного виконати дію: Живи здоровий, синку мій, рости, / спивай меди із чарівної чаші [9, с. 95]. Сформулювати мовленнєве спонукання так інформативно, щоб не було двозначності у висловлюванні або нерозуміння в адресата: Борітеся – поборете! Постає уярмлений, знедолений, закутий, / Порви важкі заіржавілі пута / і грізним громом з піднебесся грянь! [10, с. 34]. Регулювати вираження спонукання із врахуванням можливої відмови або спротиву співбесідника: Прощай. Не озирайся. І не клич. / Прощай. Не озирайся. Озирнись!!! [9, с. 38]. Дотримання певних норм дозволить успішно встановити і підтримати мовленнєвий контакт, досягти комунікативної співпраці та оптимально впливати на співбесідника, не відступаючи від узусу та не порушуючи норм мовленнєвого міжособистісного спілкування [1, с. 360]. Особливості функціонування спонукання в мовленнєвому спілкуванні доводить, що спонукальні конструкції виступають суттєвою частиною діалогічної структури. Спонукальна конструкція, як і будь-яка комунікативна одиниця, вживається з певною метою. Поле спонукальності охоплює низку засобів, які слугують конкретній меті – спонукання співбесідника до стану мовлєдії: Скажи – тільки одне слово! / Тільки скажи – люблю, / Одне- єдине, кругле, соковите, / як біля вишневої кісточки, червоне слово [9, с. 26]. Враховуючи екстралінгвістичні чинники, важливим є визначення ролі ситуації у спонукальному

спілкуванні, оскільки однією із суттєвих характеристик спонукального дійства є його ситуативність. Відповідно, мовленнєва ситуація інтерпретується як спільність умов, які створюють стимул до спонукування співрозмовника з допомогою мовлення [2, с. 272]. Спонукальний акт розглядається в інтеракції, оскільки комунікативний процес вибудований як обмін висловлюваннями принаймні двох комунікантів, які виступають по черзі – то у ролі суб'єкта (спонукаючого), то у ролі об'єкта (того, кого спонукають до дії). Будь-яке висловлювання має певну інтенцію автора і, відповідно, компонент впливу на співбесідника, а тому мовленнєва інтенція, стосовно до спонукального спілкування бачиться як мотивація мовлення, як мовленнєвий намір мовця (просити або вимагати, радити чи втішати, наказувати чи вмовляти). Велика кількість інтенцій, які переплітаються, способи їх вираження вимагають обліку різноманітних компонентів, за допомогою яких розкривається інтенціональний зміст спонукального висловлювання, а саме: соціальні ролі комунікантів; терміновість / не терміновість виконання дії; необхідність кінцевої дії для «Я» або «Ти»; смислові зв'язки між діалогічними репліками; наявність чи відсутність мотивації у спонукальному процесі; облік контекстуальних сигналізаторів. Отже, з метою здійснення мовленнєвого контакту та дослідження комунікативної співпраці, партнерам по спілкуванню необхідно дотримуватись визначених комунікативних вимог і передбачень. При цьому аналіз спонукальних конструкцій, як форми мовленнєвого спілкування, передбачає розглядати її у межах мовленнєвої ситуації з урахуванням

Розділ I. Актуальні проблеми граматики

51

екстралінгвістичних чинників. Надзвичайно важливим є визначення ролі ситуації у спонукальному спілкуванні. До питань про семантизацію спонукальних конструкцій потрібний комплексний підхід, а саме: врахування як граматичних формальних, так і екстралінгвістичних ознак, прагматичний підхід до виявлення інтенціональних особливостей спонукальних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА 1. Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М.: Прогресс, 1981. – С. 356-367. 2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 270-275. 3. Гончар О. Т. Далекі вогнища: нові твори. – К.: Рад. письменник, 1989. – 287 с. 4. Гончар О. Т. Собор: Роман. – К.: Дніпро, 1989. – 270 с. 5. Остин Дж. Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – С. 22-129. 6. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М.: Наука, 1985. – 271 с. 7. Падучева Е. В. Прагматические аспекты связности диалога // Изв. АН СССР. Сер. лит и яз. – 1982. – Т. 41. – № 4. – С. 305-313. 8. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М.: Прогресс, 1986. – С. 170-194. 9. Стус В. Під тягарем хреста. – Львів: Каменяр, 1991. – 159 с. 10. Стус В. Твори: У 4 т. – Львів: Просвіта, 1994. – Т. 1. – 302 с. 11. Штелинг Д. А. О грамматическом статусе повелительного наклонения // Изв. АН СССР. Сер.